AKSIOLOGIK MODUSNING TILSHUNOSLIKDA O‘RGANILISH AHAMIYATI

Ibragimova Nigora Abdusamat qizi
Farg‘ona davlat universiteti, doktaranti

Annotatsiya
Ushbu maqolada aksiologik modusning mohiyati, uning til tizimidagi o‘rni va kommunikativ funksiyalari tahlil qilinadi. Shuningdek, aksiologik modusning lisoniy vositalar orqali ifodalanish mexanizmlari, ularning diskursiv xususiyatlari hamda qadriyatlar tizimidagi o‘rni ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqot natijalari asosida aksiologik modusning tilshunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya doirasidagi dolzarbligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: *aksiologik modus, baholovchanlik, qadriyat, diskurs, emotivlik, lisoniy vosita, kommunikatsiya.*

KIRISH

Til inson tafakkuri va madaniyatining muhim ifoda vositasi bo‘lib, unda insonning voqelikka bo‘lgan munosabati ham aks etadi. Til birliklari orqali nafaqat axborot uzatiladi, balki nutq egasining bahosi, hissiyati va qadriy qarashlari ham ifodalanadi. Shu jihatdan tilshunoslikda aksiologik yondashuv muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Aksiologik modus nutqda subyektning voqelikka bo‘lgan bahosini ifodalaydi. Bu baho ijobiy yoki salbiy bo‘lishi mumkin. O‘zbek tilshunosligida baholash kategoriyasi, emotsional-ekspressiv vositalar hamda pragmatik birliklar orqali aksiologik munosabat ifodalanishi tadqiq etilgan.

Aksiologik modus tushunchasi

“Aksiologiya” termini qadriyatlar haqidagi ta’limot ma’nosini bildiradi. Tilshunoslikda esa aksiologik yondashuv til birliklari orqali ifodalanadigan baholash va qadriy munosabatlarni o‘rganadi.

Aksiologik modus nutqda so‘zlovchining voqelik yoki hodisaga nisbatan bahosini ifodalovchi semantik-pragmatik kategoriyadir. Bu kategoriya orqali nutq egasining subyektiv munosabati, hissiyoti va baholovchi qarashlari namoyon bo‘ladi.

ASOSIY QISM

Aksiologik modus tilning muhim lingvistik kategoriyasi bo‘lib, qadriyat va baholarni ifodalashda asosiy vosita hisoblanadi. Uning lisoniy ifodalanishi nutq ma’nosini boyitib, kommunikatsiyaning samaradorligini oshiradi. Shu sababli, aksiologik modustni o‘rganish lingvistik va kommunikativ tadqiqotlarda katta ahamiyatga ega.

Aksiologik modusning nazariy asoslari**.** "Aksiologiya" qadriyatlar haqidagi falsafiy ta’limot bo‘lib, u ilk bor XIX asr oxirida nemis faylasuflari tomonidan shakllantirilgan. Lingvistikada esa aksiologiya til vositalari orqali qadriyatlarning ifodalanishini o‘rganadi. Aksiologik modus esa – subyektning voqelikka nisbatan

baholovchi munosabatini ifodalovchi semantik-pragmatik birlikdir. U informativ, reflektiv (aks ettiruvchi), baholovchi va normativ funksiyalarni bajaradi.

Aksiologik modusning lisoniy ifodalanishi. Aksiologik modus tilda quyidagi vositalar orqali namoyon bo‘ladi: Baholovchi so‘zlar: *yaxshi, yomon, go‘zal, jirkanch, yuksak, sust*.Modal birliklar: *kerak, mumkin, shart, noo‘rin.*Emotiv birliklar: *afsuski, baxtiga, achinarlisi, hayratlanash*.Metafora va frazeologizmlar: *"yuragi tosh", "ochiq yuzli inson", "oq tanli hayot*".Sintaktik usullar: baholovchi gaplar, emfatik uslublar, inversiya. Masalan: “Uning harakati haqiqiy qahramonlik edi.” – bu jumlada baho va qadriyat subyektiv tarzda ifodalangan.

Aksiologik modus va diskurs. Diskurs – bu tilning ijtimoiy kontekstdagi real qo‘llanilishi. Aksiologik modus, ayniqsa, quyidagi diskurs turlarida muhim ahamiyatga ega: Siyosiy diskurs: mafkuraviy qadriyatlarni ilgari suradi. OAV diskursi: ijtimoiy fikrni shakllantiradi. Adabiy diskurs: estetik va axloqiy qadriyatlar orqali boyitadi. Reklama diskursi: mahsulot va xizmatlarga ijobiy baho beradi. Shuningdek, har bir madaniyat o‘z qadriyat tizimiga ega bo‘lgani uchun aksiologik ifodalar tarjimada yo‘qolishi yoki noto‘g‘ri talqin qilinishi mumkin. Bu esa madaniyatlararo kommunikatsiyada ehtiyotkorlik bilan yondashishni talab qiladi.

O‘zbek tilshunosligida aksiologik birliklarning o‘rganilishi. O‘zbek tilshunosligida baholash kategoriyasi, emotsional-ekspressiv vositalar va pragmatik birliklar doirasida aksiologik ma’nolar o‘rganilgan. Til birliklari orqali ijobiy yoki salbiy baho ifodalash nutqning muhim jihatlaridan biri hisoblanadi.

Aksiologik munosabat quyidagi vositalar orqali ifodalanishi mumkin:

Leksik vositalar – yaxshi, yomon, a’lo, ajoyib, dahshatli kabi baholovchi so‘zlar.

Morfologik vositalar – affikslar orqali baholash ma’nosining kuchayishi. Sintaktik vositalar – gap qurilishi va intonatsiya orqali baholash ifodalanishi. Pragmatik vositalar – nutq vaziyati va kontekst orqali yuzaga chiqadigan baholash.

Masalan, “naqadar go‘zal manzara” yoki “juda yomon holat” kabi birikmalarda baholash aniq ifodalanadi.

Aksiologik modusning nutqdagi ifodalanish. Nutqda aksiologik modus turli til birliklari orqali yuzaga chiqadi. Baholash ma’nosi ko‘pincha sifatlar, ravishlar va emotsional-ekspressiv so‘zlar orqali ifodalanadi.

Masalan:1.Bu kitob juda qiziqarli.2.Bu fikr mutlaqo noto‘g‘ri.

Birinchi gapda ijobiy baho, ikkinchi gapda esa salbiy baho ifodalangan. Demak, aksiologik modus nutq jarayonida so‘zlovchining subyektiv qarashlarini aks ettiradi.

Aksiologik ma’nolar ba’zan kontekst orqali ham yuzaga chiqadi. Masalan, kinoya yoki ironiyada ham baholash yashirin tarzda ifodalanishi mumkin.

XULOSA

Aksiologik modus - bu til orqali insonning atrof-muhitga nisbatan baholovchi, hissiy va normativ munosabatini ifodalovchi muhim semantik-pragmatik birlikdir. U tilshunoslik, diskurs tahlili, tarjimashunoslik va madaniyatlararo muloqotda chuqur o‘rganilishi lozim bo‘lgan dolzarb konsept hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Azimov, B. M. (1998). Til va tafakkur: lingvistik aksiologiya masalalari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

2.Jakobson, R. (1960). Linguistics and Poetics. In T. Sebeok (Ed.), Style in Language (pp. 350-377). Cambridge, MA: MIT Press.

3. Leech, G. (1983). Principles of Pragmatics. London: Longman.

Palmer, F. R. (1986). Mood and Modality. Cambridge: Cambridge University Press.

4.Wierzbicka, A. (1999). Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals. Cambridge: Cambridge University Press.

5.Anderson, S. R., & Keenan, E. L. (1985). Deixis. In T. Shopen (Ed.), Language Typology and Syntactic Description (Vol. 3, pp. 259-308). Cambridge: Cambridge University Press.

6.Hudson, R. A. (1996). Sociolinguistics. Cambridge: Cambridge University Press.

Soboleva, E. M. (2004). Aksiologiya i lingvistika: teoriya i praktika. Moskva: Nauka.,